

Türk Attila – Lőrinczy Gábor – Marcsik Antónia
RÉGÉSZETI ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI ADATOK
A MAROS-TORKOLAT NYUGATI OLDALÁNAK
10. SZÁZADI TÖRTÉNETÉHEZ

Archaeolingua, Bp. 2015. 486 oldal

A szegedi Móra Ferenc Múzeum és a Szegedi Tudományegyetem Régészeti tanszéke hosszú évtizedek óta szoros szakmai kapcsolatban áll egymással, melynek eredménye a most ismertetésre kerülő kötet is. Mivel a múzeum kutatási területe Csongrád megyét foglalja magába, s Szeged egy régió központja is egyben, így bizonyos korszakokra nézve régiós, illetve mikrorégiós kutatásnak is tekinthető a megyében folyó régészeti tevékenység. Ezeknek a kutatásoknak bevallott célja, hogy a lelőhelyek jellegéből és csoportosulásából a megtelepedés módjára, idejére, a településviszonyokra, az akkori társadalom tagozódására, az „egykori régiók” felfedezésére következtessenek. Jelenleg azonban nincs kidolgozott módszertana a régészeti régió kutatásának, így az eredmények vitathatóak. A régió kialakulásának vannak előfeltételei, vannak régió képző tényezők, melyek a jelenlegi gazdaságföldrajz alapján jól tanulmányozhatók. Ezek lehetséges régészeti vetületei alapján meg lehet határozni az egykori „régiónak” kutatásának szempontjait. Nagy kérdés, hogy a rendelkezésünkre álló régészeti anyag és a jelenlegi közigazgatási határok adta keretek alkalmasak-e az egykori régiók és mikrorégiók meghatározására.

A szerzők alapvetően saját, de mindenképpen újabb feltárások adataira támaszkodnak, melyek segítségével, újra és újra hozzáfogva próbálják meg értelmezni a régi ásítások anyagait. Az M5-ös autópálya építéskor (2003) végzett szerencsés feltárásaik képezik a biztos alapot. Az egyes lelőhelyek anyaga nagyobb részben már publikált, számos probléma már akkor is felmerült. Az újabb ásításokkal – különösen a Szeged-Óthalom V. homokbányában talált kis temetővel, és a zombói magányos sírokkal kiegészítve – szélesebb összefüggésben lehetett felülvizsgálni a táj honfoglalás kori betelepülését. Így a Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát-Halom lelőhelyen 1999-ben előkerült magányos sír, a Hosszúhát másik pontján 2004-ben talált 10 síros kis temető, a 2000-ben Kiskundorozsma-Subásán feltárt 7 síros temető, valamint a Szeged-Óthalom V. homokbányában 2009-ben megmentett 8 sírhoz kiegészítésként Zombóóról a Bába-dűlőről és a Ménesjárás-dűlőről is csatoltak egy-egy sírt. Természetesen az összes korábbi, a szakirodalomból ismert temetkezést is figyelembe vették. Így alakult ki a Maros-torkolattal szemben fekvő „mikrorégió” jelenlegi arculata. Különös jelentősége van e néhány magányos sír, vagy kis temető bemutatásának a 10. századi településviszonyokról kialakult képünk árnyaltabb ábrázolásában, főleg ha a terület két jelentős, bár közöletlen több generációs temetőjét (Algyó, Sándorfalva) is számításba vesszük. A lelőhelyek speciális jelentőségét pedig az adja, hogy a Szegedtől nyugatra és északnyugatra, a kiskundorozsmai Hosszúhátan és környékén a nagyfeületű feltárásoknak köszönhetően az egymástól 10, 20, 200 méterre, vagy még nagyobb távolságban levő magányos sírokat és sírcsoportokat hiteles körülmények közt sikerült megfigyelni.

Az egyes lelőhelyek, illetve sírok és temetők anyagának leírása után a szerzők sorra veszik a temetkezési szokásokat, részletesen elemzik azokat, valamint a magányos sírok és sírcsoportok problematikáját. Ezzel kapcsolatban foglalkoznak a temetőtípusokkal, köztük az ún. szállási temetőkkel. A továbbiakban a temető- és sírleírásoknál szokásos sorrendet követik. Mindeközben a feltárások során jelentkező egyedi vagy ritka jelenségeket, mint a körárkos vagy máshol nem bizonyított halmos temetkezést (Hencidán valószínűleg nem volt, László Gyula csupán feltételezte), a fa(rönk)koporsók használatát, a részleges lovas temetkezések fajtáit is részletesen tárgyalják. Ez utóbbiaknál a leírásokba beépítik Vörös István megfigyelését a lóbőr nélküli részleges lovas sírokról. A sírokban talált pénzek ritkább felhasználási formájába tartoztak a szemfedőként alkalmazottak, valamint a honfoglalás kori sírokban egyedülállóként a férfi csizma szárának díszeként alkalmazva. A sírba tett tárgyakat a szakirodalomban szokásos módon egyenként sorra veszik, előbb a női, majd a férfi sírokban szokásos mellékleteket (de nem mindet, ezért a korábbi közleményeket sem lehet mellőzni). A szokásos régészeti leírások mellett – amennyiben voltak – itt is feltűntetik a természettudományos vizsgálatok eredményeit. Ezek közül általánosabb az antropológiai adatok felhasználása és a régészeti adatokkal való szembeállítás, valamint az embertani adatok, amelyek a sírokban talált vázak nem és életkor meghatározásai. A szerzők azonban azt is vizsgálják, mely életkorra jellemzőek az egyes temetkezési szokások, vagy megfigyelhető-e a nemek és az életkor szerinti mellékletadás. Ezek a kérdések korábban esetlegesen merültek fel, de László Gyula munkássága nyomán általánosan alkalmazott kutatási feladattá váltak. Az életkorral kapcsolatos mellékletadási szokások azt a vélekedést erősítik, hogy általában az 50-60 éves korban elhunytakat temették el a leggazdagabban, közülük is leginkább a férfiakat, például lóval (104.), csontlemezes ijjal és tegezettel (56-57.), éremmel (57.), a matusus és senium korú halottaknak adtak edényben ételmellékletet, őket temették el vájt rönkkoporsóban (61-62.). Érdekes megfigyelésük, hogy a Szeged-Öthalom V. homokbánya 257. sírjában talált csörgős lószerszám veret fiatal gyermek sírjából került elő. A lábak végénél részleges lovas temetkezést találtak, de a lószerszámveret a gyermek nyakláncának csüngőjeként, a gyerek jobb karjának belső oldalán került elő, és kétség sem fér hozzá, hogy a sír a kis temető többi sírjával együtt a 10. századból, legfeljebb a század végétől való. Ugyanilyen megfigyelést lehetett tenni egy püspökladányi gyermek sírnál is (Eperjes-völgy 138. sír). Ez a szokás a 11. század elején válik gyakoribbá, amikor másodlagos felhasználásban kerülnek 10. századi tárgyak a gyermeksírokba, főleg nyaklánc részeiként (Győr-Pósdomb 65. sír, Sorokpolány 115. sír).

A szerzők egy másik fontos természettudományos vizsgálati módszert is felhasználtak, a radiokarbonos kormeghatározást. A szeged-öthalmi 8 síros temető hét sírjából vettek mintát, és mind a humán, mind az állatsontokon végeztek vizsgálatot. Több helyen is készültek a mérések, Poznańban és Debrecenben is, és a mérési eredmények nagyjából egybehangzóan bizonyultak, tehát a 257. sír esetében, amelyben a csörgős lószerszámveret volt nyaklánc díszeként felfűzve (39.), a 10. század végére, esetleg a 11. század elejére keltezték a mérések. A radiokarbonos méréseknek azonban sokkal nehezebben áthidalható következményei lehetnek, amennyiben megbízhatóságuk igazolódik. A nyolc síros temető ugyanis a mérések alapján egy teljes évszázad alatt

jött létre. Némelyik sírt ráadásul (36., 124., 237.) a honfoglalás ismert dátuma előtt áshatták meg, és ezzel akár igazolni is lehetne a többek által feltételezett 895 előtti beköltözést (Györffy György, Mechthild Schulze-Dörrlamm és mások). Másrészt viszont felvetődik a kérdés, milyen közösség az, amelynek egy évszázad alatt csak nyolc halottja van, közülük is 5 férfi, egy nő, és két kisgyerek? Ráadásul az archeogenetikai mérések szerint a nyolc személy között nincs nőági leszármazási vonalon rokon, vagyis a két kisgyereknek nem az egyetlen nő az anyja, és a férfiak sem rokonok. Mende Balázs rövid tanulmánya (371–375.) más meglepetéssel is szolgál, bár az archeogenetikai kutatásoknak egyéb meglepő eredményei is voltak – például a Harta-Freifeltten megmentett kis temető esetében –, ahol szintén rokontalan elhunytakat sikerült kimutatni. Viszont a harta-freifelti temető 4. sz. gyermeksírijában a szeged-öthalmi 236-os sír női halottjának gyermeke feküdt (373.). Ebben az esetben nem tudjuk, hogy a temetők hogyan tükrözik az egykori társadalmat. A szerzők azt a véleményt is megkockáztatják, hogy a korabeli temetők nem az egykori társadalmak szerkezetének leképződései (7). A puding próbája ez esetben a nagy létszámú temetők archeogenetikai vizsgálata lehetne, ahol kizárt a rokonság sokféle temetése. A szerzők szerint e jelenségek történeti értékelése, s ebben egyet érthetünk velük, újszerű megközelítést igényel, ennek ellenére az új módszerekkel elért eredményeket sem tarjuk megbízhatóbbnak, mint a korábbiakat, amelyek történeti és néprajzi modellek lenyomatai. Ugyanakkor a hagyományos értékelés szerint is új jelenségeknek lehetünk tanúi, hiszen a „tanyás” temetkezések a bemutatott sírok és sírcsoportok tanúsága szerint valóban léteztek, és nemcsak a pénz hiányában elégtelen fejtérások eredményei. Mellettük pedig mindig voltak olyan közösségek, amelyek nagy, több generációs temetőket használtak, még Szeged környékén is (Algyő, Sándorfalva, vagy jóval távolabb Sárrétudvari, Püspökladány). A hagyományos régészeti feldolgozást a fémösszetétel-vizsgálatok is gazdagították. Ezek egyrészt a sírokban talált pénzek anyagösszetételét vizsgálták, másrészt a ruházat és bőrnemű készítmények fémvereteinek anyagát. Már az 1970-es években felvetette Dienes István, hogy a honfoglalók művészetének kibontakozásához nagyban hozzájárult az adóba kapott és zsákmányolt nemesfémek beöntése (*Dienes István: A honfoglalás kora*. Bp. 1970. 8-9.). A vizsgálatok kimutatták, hogy bár kis szériát elemezhetek, még így is találtak a pénzek összetételével gyakorlatilag teljesen azonos összetételű tárgyat, és arra is fény derült, hogy a nemesfémekben gazdag felszerelés néha csalóka, mert az ezüsthöz nagy százalékban keverték rézet.

A kötet fotó és rajz dokumentációja kiemelkedő bőségével eltér az eddig megszokottól. A régészeti fejezetek illusztrálására 157 kép szolgál. Minden tárgy színes fényképe mellett megtalálható az értelmező rajzos ábrázolás is, amely a rozsdacsomóként megmaradt vastárgyak esetében szinte elengedhetetlen. Az ásatási helyszíni munkák felvételei (sírok fotói) szintén színesek, sok a részletfelvétel, a sírrajzok mellett pedig sok a részletrajz is. A nagyobb ásatási felületekről légi fotó is készült, a temetőket temetőterképek, a földrajzi elhelyezkedést földrajzi térképek mutatják. Az irodalomjegyzéket és német nyelvű összefoglalást a Függelék követi, amely a régészeti elemzéssel majdnem azonos terjedelemben a természettudományos vizsgálatok eredményeit tartalmazza.

A fémösszetételei vizsgálatokról két dolgozatról is tájékozódhatunk. Előbb egy öt szerzős (Csedreki László, Susanne Greiff, Langó Péter, Florián Ströbele és Türk Artília) tanulmányt olvashatunk, majd az előbbieket közül a magyar szerzők foglalták össze a roncsolásmentes

fémvizsgálatokkal kapcsolatos megállapításait. Legfőbb eredményüknek a számos pénzösszetételi részadat közreadásán kívül a „pénnélküli, de pénzzel keítezhető sírok” kimutatásának lehetőségét tartják, amikor egy honfoglalás kori régészeti fém tárgy összetétele meg egyezik valamely 10. századi pénz összetételével (8.).

A hagyományos – tehát metrikus és morfológiai módszerrel végzett antropológiai – vizsgálatokat több munkatárssal (Just Zsuzsanna, Szilasi Ferenc, Szathmáry László, Holló Gábor) együttműködve Marcsik Antónia végezte. Nemcsak a kötetben közölt sírok és sírcsoportok anyagát, hanem a régészetiileg még feldolgozatlan algyői és sándorfalvi temetők embertani anyagát is közreadva rajzolta meg a Maros-torkolattal szemben fekvő terület egykori népességének embertani alkatát. Megfigyelése szerint a kutatott terület és a Duna-Tisza közének déli felén levő temetőkben azonos jellegű népesség temetkezett: túnyomóan europid és kis százalékban mongoloid. Az archeogenetikai elemzést Csösz Aranka és Mende Balázs végezte, eredményeikről már korábban is szót ejtettünk. A sírok állatcsont anyagát Vörös István vizsgálta, és a tágabb környék adataival együtt összefoglalóan értékelte.

A kötet a válaszut előtt álló régészet fontos dokumentuma. Ilyen méretű természettudományos vizsgálattal még nem támogattak régészeti elemzést. Másrészt ennyi, a szokásos képnek ellentmondó eredmény sem született még régészeti kutatás nyomán. Remélhetőleg, ha lesz elegendő forrás kiterjedtebb természettudományos vizsgálatokra, a módszerek finomodásával ki lehet szűrni a durva hibákat, s talán bebizonyosodik az is, hogy a radiokarbonos kormeghatározás nagyon szűk keretek között használható erre a korszakra vonatkozóan. A mitokondriális DNS vizsgálatok eddigi eredményei azonban oly mértékű változást követelnek meg a hagyományos régészeti-társadalmi modellektől, ami azok létezését kérdőjelezi meg. Hogy hol van az arany középút, még nem látszik.

Mesterházy Károly

DER KANUN

Das albanische Gewohnheitsrecht nach dem sogenannten

Kanun des Lekë Dukagjini

Szerk. Robert Elsie

Osteuropa Zentrum, Berlin 2014. 283 oldal

Egységes albán szokásjog sohasem létezett. Ennek kialakulását meggátolta az albánok által lakott vidék földrajzi tagoltsága és az önálló albán állam hiánya. Voltak azonban olyan szokások, melyeket egy meghatározott területen betartottak és betartattak. E szokások összességét hívta az albán nyelv az oszmán-törökből kölcsönzött szóval kánunnak, azaz törvénynek.

E kánunokat nem felhasználóik gyűjtötték össze és foglalták írásba. Első lejegyzésük a 19. század végi tudományosságunk köszönhető, annak az érdeklődésnek, amely a berlini